

І.О. Галичин, Національний банк України, м. Київ

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ГОТІВКОЮ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

У статті наведено основні тенденції готівкового обігу у світі, проаналізовано сучасний стан його організації в системі Національного банку України. Визначено коло проблем, що виникли останнім часом, і висвітлено шляхи їх подолання.

Ключові слова: готівковий обіг, надходження готівки, видача готівки, готівка поза касами банків, уніфікована тара Національного банку, касети, касові центри.

Постановка проблеми. Стан економіки будь-якої країни значною мірою визначається рівнем організації грошового обігу і його невід'ємної частини – обігу готівкового, який є найбільш капіталомістким і трудомістким видом банківської діяльності та потребує в ході розвитку постійного вдосконалення. У даний час у світі намітився ряд тенденцій, притаманних готівковому обігу більшості країн світової спільноти.

Однією з головних є тенденція глобалізації процесів готівкового обігу. В обігу більшості країн перебувають світові валюти високорозвинених країн: за межами США в обігу перебуває 2/3 їх готівкових доларів (зокрема на територіях країн колишнього СРСР – третина від загального їх обсягу), за межами Єврозони – 10 % готівкових євро, що впливає на обіг національних валют.

Друга світова тенденція. Майже в усіх країнах спостерігається зростання обсягів обороту готівки. За даними Федеральної резервної системи США світовий оборот готівкових доларів США протягом 10 років (2000-2010) зросте у 2 рази – до 1 млрд. дол. США в 2010 році, щорічне зростання становитиме близько 6,6 %.

За 2004-2007 роки готівка в країнах Єврозони зросла в 1,5 раза, зокрема в Болгарії – у 1,9 раза, Латвії – у 1,5 раза, Литві – у 1,8 раза, Росії – у 3,2 раза, а в Україні – у 3,4 раза. Обсяг готівки на душу населення на початок 2008 року, зокрема в країнах Єврозони, був у 6,7 раза, у Чехії, Угорщині, Литві – у 3,7, у 2,5 та у 2,1 раза, відповідно, вище, ніж в Україні.

Така тенденція обумовлюється тим, що питома вага готівки в структурі платіжних інструментів, які використовуються населенням при розрахунках у сфері роздрібною торгівлі, достатньо значна: у США вона становить близько 75 %, у країнах Європи – 76-86 %, а в Японії – 90 %. За оцінкою незалежних експертів, у 2012 році готівка обслуговуватиме близько 2/3 роздрібних платежів у всьому світі. І це, не дивлячись на те, що в зазначених країнах вже декілька десятиліть існують електронні платежі.

Третя світова тенденція полягає у централізації оброблення готівки, автоматизації і механізації процесів перерахування та оброблення грошей, перевірки їх справжності, скороченні частки використання ручної праці. Механізація та автоматизація процесів оброблення готівки забезпечується за

рахунок використання потужних автоматизованих систем у великих касових центрах. Отримання, завдяки централізованій автоматизованій системі оброблення готівки статистичних даних щодо надходження / видачі готівки в місцях її оброблення за номіналами, строками дає змогу якісно прогнозувати готівкові потоки.

Наступною світовою тенденцією є те, що багато центральних банків (Австралія, Великобританія, Швеція, ПАР та ін.) розробили та вдосконалили спеціальні схеми готівкового обороту. З метою зниження витрат на перевезення та оброблення готівки банки передають іншим компаніям (зокрема банківським альянсам, інкасаторським і спеціалізованим підприємствам) частину функцій, створюючи великі касові центри.

У готівковому обігу України спостерігається стрімке зростання обсягів готівки, особливо останнім часом. За період від 2000 до 2003 року надходження і видача готівки із кас банків збільшилися в 2,2 раза, а в 2007 р. порівняно з 2003 р. ці показники зросли в 4,1 раза і становили, відповідно, 754,5 та 790,7 млрд. грн.

Протягом усіх років свого існування Національний банк України стабільно забезпечує потреби економіки і населення в готівці, однак, враховуючи тенденцію зростання готівкової маси і в подальшому, постає чимало проблем, невідкладне вирішення яких дозволить надійно виконувати свої функції і в перспективі.

Необхідно врахувати, що в даний час до кас установ Національного банку надходить і обробляється не більше 13-14 % готівки від її загальної кількості у банківській системі України, що призводить до втрати дієвого контролю за якістю грошових знаків. У той же час у більшості країн Європи центральними банками приймається і обробляється готівка на рівні 85-100 %.

Необхідність забезпечення своєчасного і якісного оброблення, транспортування, зберігання і обліку зростаючої маси грошових знаків потребує невідкладного запровадження принципово нової ефективної системи роботи з банкнотами та монетами національної валюти на сучасному організаційному, технологічному і технічному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення роботи з готівкою знайшли відображення в роботах Н. Дорофєєвої, А. Страту, А. Юрова.

Мета статті – на основі аналізу стану справ у готівковому обігу України визначити перспективи та шляхи вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України.

Виклад основного матеріалу. На початок 2008 року питома вага готівкового обігу в Україні становила 28 % в загальному обсязі грошової маси і знижується вона невисокими темпами. Наприклад, в економічно розвинутих країнах цей показник у більшості випадків не перевищує 8 %. Це пояснюється рядом об'єктивних причин, серед яких найвагомішими можна вважати такі: високий рівень тіньової економіки і велика кількість неконтрольованих стихійних ринків, для яких, власне, і характерне

здійснення розрахунків готівкою поза банківською системою; нерозвиненість фінансових ринків; недовіра населення до фінансової системи держави і, як наслідок, осідання значних обсягів грошових коштів на руках у населення; надто високий податковий тиск на виробників; низька платіжна дисципліна суб'єктів господарювання; незначна частка безготівкових форм розрахунків за придбані товари і надані послуги, що призводить до зростання обсягів готівки, яка витрачається на такі цілі.

Готівковий обіг України протягом 2004-2007 років характеризувався збільшенням надходжень готівки від здійснення валютно-обмінних операцій, що певною мірою зменшує попит на національну валюту з боку населення. Утім, не є винятком і те, що ситуація може змінитися в протилежному напрямі, у результаті чого попит на національну валюту зросте.

Зростання готівки пов'язане насамперед з підвищенням грошових доходів населення, оскільки більше 80 % видач із кас банків припадає на виплату заробітної плати, пенсій та інших соціальних платежів, а також за вкладними та валютно-обмінними операціями. Так, упродовж 2005-2007 років основні доходи населення (заробітна плата і середній розмір пенсії) зросли в 2,3 раза (від 589,6 до 1351,1 грн.) та в 1,8 раза (від 316,2 до 555,2 грн.).

В Україні останнім часом також спостерігається найінтенсивніше зростання позабанківського обігу готівки, який лише за 2004-2007 роки збільшився в 3,4 раза, а його приріст за цей період у 2,7 раза перевищив приріст за всі попередні роки, починаючи з 1996 року.

Чинниками збільшення позабанківського обігу готівки є також зростання споживчих цін (лише за 2005-2007 роки ціни зросли в 1,4 раза), збільшення кількості підприємств малого бізнесу (торгівля, сфера послуг), фізичних осіб – підприємців, а також активізація продажу товарів на організованих і неорганізованих ринках, де розрахунки повністю здійснюються готівкою. Лише за 2007 рік обсяг продажу на ринках перевищив 95 млрд. грн. і становив понад 30 % від загального обороту роздрібною торгівлі в цілому по Україні.

За таких умов зменшити динаміку зростання готівки поза касами банків можна було б за рахунок розвитку безготівкових форм розрахунків. Однак це кардинально не впливає на скорочення в Україні обсягів позабанківського обігу готівки, оскільки платіжні системи в основному розвиваються шляхом впровадження “зарплатних” проектів, за яких платіжні картки використовуються для одержання з рахунків коштів готівкою, а не як платіжний засіб. Обсяг безготівкових розрахунків за товари і послуги за допомогою платіжних карток в минулому році становив лише 7,4 млрд. грн.

За прогнозами Міністерства економіки України, політика підвищення соціальних стандартів життя населення України в умовах подальшого зростання економіки збережеться і в 2008-2012 роках, що впливатиме на динаміку показників грошового обігу.

Основними чинниками, які найбільш суттєво впливатимуть на динаміку збільшення позабанківського обігу готівки в цей період, будуть такі: збереження соціальної політики держави (щонайменше втричі зросте середньомісячна заробітна плата та фонд оплати праці, збільшаться розміри пенсії, допомоги та інші соціальні виплати); зростання споживчих цін більше ніж в 1,7 раза; зростання більше ніж у 3 рази обсягів продажу товарів на організованих та неорганізованих ринках; незначний обсяг безготівкових розрахунків порівняно з готівковими за товари та послуги.

Внаслідок дії зазначених факторів обсяг готівки поза касами банків у 2012 році зросте (за прогнозами) до 337,1 млрд. грн., або в 3 рази (у 2018 році – до 647,1 млрд. грн., або майже в 6 разів) порівняно з 2007 роком (111,1 млрд. грн.). Середньорічні темпи зростання готівки поза касами банків на 2008-2012 роки становитимуть 24,9 % (2013-2018 роки – 11,6 %) проти 35,3 % за 2004-2007 роки.

Зважаючи на стрімке зростання готівки в обігу, з метою покращення стану справ у роботі з готівкою постановою Правління Національного банку України від 21 січня 2004 р. № 18 було затверджено Програму вдосконалення організації готівкового обігу національної валюти України на 2004-2008 роки.

На виконання її завдань в територіальних управліннях і в Центральному сховищі працюють 38 автоматизованих систем оброблення банкнот, 13 з яких оснащено модулями знищення банкнот. Використання таких систем забезпечує автоматизоване перерахування банкнот, їх сортування на придатні та зношені, контроль справжності банкнот і виявлення фальшивих, пакування зношених банкнот та облік всіх операцій обробки. Ці машини здатні обробляти 1,75 млрд. банкнот на рік, але й обсяги надходжень до територіальних управлінь готівки у порівнянні з 2003 р. зросли майже втричі і в 2007 р. становили 1,95 млрд. банкнот, а за прогнозними розрахунками, в 2012 р. до установ НБУ надійде приблизно 2,3 млрд. банкнот, що вимагатиме введення автоматизованих систем додатково, а поки що в територіальних управліннях все ще високою зберігається частка ручного оброблення банкнот, яка в минулому році становила 24 %. Також значною мірою застаріла морально та фізично матеріально-технічна база Центрального сховища і територіальних управлінь. Програма вдосконалення організації готівкового обігу внаслідок недостатнього фінансування виконана не в повному обсязі.

Однозначно позитивно вплинуло на поліпшення умов праці передбачуване програмою застосування спеціалізованих касет для пакування, транспортування і зберігання банкнот у системі Національного банку. Проте на кінець 2007 р. в таких касетах до територіальних управлінь перевозилося 45 % готівки. Працювало з касетами в минулому році 20 територіальних управлінь.

Однак і повне забезпечення касетами і піддон-контейнерами не вирішує повністю проблем щодо оптимізації процесу оброблення і прискорення доставки готівки до адресатів. Практика показала, що касетна система

пакування і доставки банкнот має як позитивні, так і ряд негативних моментів; процес упаковки пачок у касети, оформлення ярликів і пломбування касет не автоматизовано, такі роботи можуть здійснюватися лише вручну; процес упаковки матеріально відповідальними особами (здебільшого жінками) пачок грошових білетів у територіальних управліннях НБУ вимагає від них значної частини робочого часу. Як правило, на них додатково покладаються обов'язки з вкладання сформованих пачок банкнот в касети, закриття та пломбування касет з банкнотами, розкривання опломбованих касет, виймання із них пачок банкнот, проведення вантажних робіт з розміщення касет на підлозі грошових сховищ і порожніх касет поза грошовими сховищами; запровадження сучасних технологій з обробки, зберігання і транспортування готівки, зокрема, з використанням спеціалізованих касет, модуля збирання здрібненої маси знищених банкнот вимагає введення до штатного розпису посади касового працівника з допуском до грошового сховища для проведення вантажних робіт, обслуговування модуля тощо; банкноти в касетах, розміщені на піддон-контейнерах при транспортуванні спеціалізованим транспортом займають обсяг у 2-3 рази більший, ніж готівка, упакована в мішки, що автоматично призводить до зростання транспортних витрат.

Тобто, питання визначення і запровадження єдиної уніфікованої тари Національного банку, що надало б можливість оптимізувати процеси пакування, перевезення, зберігання та обліку банкнот і монет, потребує ретельного доопрацювання.

Такою тарою могли б бути контейнери НБУ, використання яких позитивно зарекомендувало себе на Банкотно-монетному дворі. Заслужує також на увагу пропозиція здійснювати пакування пачок банкнот і роликів монет у спеціальні блоки з використанням багатошарової плівки та полімерних матеріалів з можливістю відокремлення як однієї, так і декількох пачок.

Запровадження уніфікованої тари дозволить повністю автоматизувати процес оброблення готівки, мінімізувати кількість працівників, зайнятих операціями з готівкою по пачках і по мішечках при їх переміщеннях на шляху Банкотно-монетний двір – Центральне сховище – регіональні касові центри, автоматизувати облік надходження, видачі, переміщення та контроль термінів зберігання цінностей; механізація вантажно-розвантажувальних робіт дасть змогу скоротити час приймання/передавання готівки інкасаторами в регіональних касових центрах принаймні в 5 разів, вилучити трудомісткі операції з переукладання пачок і мішечків з готівкою. Використання уніфікованої тари надасть можливість автоматизувати весь процес обробки готівки: на Банкотно-монетному дворі завантаження контейнерів здійснюватиметься маніпулятором, транспортування – пристосованими спеціалізованими автомобілями і вагонами, завантаження/розвантаження – засобами малої механізації, зберігання – в автоматизованих сховищах, облік – за “чипами”.

У такій тарі було б економічно вигідним здійснювати всі перевезення банкнот та монет на великі відстані на шляху Банкотно-монетний двір – Центральне сховище – регіональні касові центри. Спеціалізовані касети і ящики могли б з успіхом використовуватися при доставці готівки в незначних обсягах від касових центрів до сховищ територіальних управлінь Національного банку і далі – до установ банків.

З метою докорінного виправлення існуючого стану і оперативного вирішення назрілих питань, з урахуванням світового досвіду, Правлінням Національного банку України було схвалено Концепцію вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України на 2008-2012 роки, мета якої – визначення оптимальних обсягів готівки, необхідних для потреб економіки, потоків готівки та впровадження новітніх технологій у роботі з готівкою шляхом оптимізації готівкових потоків, маючи на увазі максимально повне включення готівки в економічний оборот держави через банківську систему; створення в системі Національного банку найсучаснішої матеріально-технічної бази, яка надасть можливість якісного обслуговування потреб економіки і населення в готівці; централізації оброблення готівки через мережу створених регіональних касових центрів зі зберігання та обробки готівки, її доставки з максимальним наближенням безпосередньо до споживачів; поліпшення якості готівки в обігу, скорочення витрат на його організацію.

Перелік основних завдань щодо досягнення визначеної мети передбачає:

1. Децентралізацію зберігання резервних фондів готівки в системі Національного банку шляхом створення касових центрів і надання повноважень на зберігання частини резервних фондів, автоматизованого приймання від Центрального сховища готівки в контейнерах Національного банку або іншій уніфікованій тарі, підготовки та видачі готівки територіальним управлінням регіону, перевезення цінностей, отримання, вивезення від територіальних управлінь регіону придатної та непридатної до обігу готівки, її обробку, обслуговування банківських установ.

2. Уніфікацію та оптимізацію процесів зберігання, транспортування та приймання-передавання готівки. Запровадження уніфікованої тари для пакування, транспортування та обліку банкнот і монет. Забезпечення автоматизованого пакування банкнот і монет на Банкотно-монетному дворі, поступового переходу на використання великотоннажного автомобільного транспорту та оперативних автомобілів, звівши до мінімуму використання залізничного транспорту.

3. Побудову за єдиною системою “Логістика” сучасних автоматизованих сховищ із вертикальним розміщенням контейнерів у Центральному сховищі, касових центрах, на Банкнотній фабриці та модернізацію сховища на Монетному дворі. Об’єднання зазначених сховищ, а також сховищ територіальних управлінь комп’ютерною мережею з виведенням інформації до Департаменту готівково-грошового обігу.

4. Забезпечення комплексної механізації робіт на всіх технологічних етапах руху готівки в системі НБУ, відеоконтроль здійснення операцій з готівкою.

5. Приведення приміщень касових вузлів територіальних управлінь до визначених нормативно-правовими актами НБУ норм з урахуванням перспектив розвитку готівкового обігу.

6. Припинення виконання невластивих для центральних банків функцій перевезення цінностей до установ банків та врегулювання цих питань з урахуванням світового досвіду.

7. Спрямування банків на роботу з оброблення готівки з використанням сучасних автоматизованих технологій.

8. Приведення нормативно-правової бази Національного банку відповідно до перспектив розвитку готівкового обігу.

Висновки. Повна реалізація положень Концепції дозволить до 2012 року установам Національного банку у відносно короткі терміни одержати сучасну матеріально-технічну базу. Децентралізоване зберігання цінностей наблизить запаси готівки безпосередньо до споживача. Використання найпередовіших технічних засобів забезпечить надійність обробки банкнот і монет, а також якість готівки на рівні світових стандартів, поліпшення умов праці всім ланкам працівників, задіяних у роботі з готівкою.

Список літератури

1. Дорофеева, Н. В. Організація грошового обігу в Україні [Текст] / Н. В. Дорофеева, А. І. Страту // Вісник Національного Банку України. – 2007. – № 6. – С. 4–5.
2. Концепція вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України на 2008-2012 роки [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 24 червня № 177. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
3. Програма вдосконалення організації готівкового обігу національної валюти України на 2004-2008 роки [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 21 січня 2004 року № 18. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
4. Юров, А. Пути развития наличного денежного обращения в Российской Федерации [Текст] / А. Юров // Деньги и кредит. – 2008. – № 7. – С. 3–10.

Summary

The author mentioned the main tendencies of cash circulation over the world, analyzed current state of its organization in the National bank of Ukraine system. He also emphasized problems, which have occurred during last years and illustrated the ways of overcoming those difficulties.

Отримано 19.12.2008